

Po pono ir tarno: lyderystės ir meistrystės dialektika

Gintautas Mažeikis

Šiandieninė lyderio samprata kyla iš minios lyderio fenomeno ir yra pritaikyta plačiai vartotojų visuomenei. Ne mažiau manipuliuojanti yra moderni tarnystės koncepcija, kuri slepia eksploatacinius santykius, priklausomybę nuo komercinių kompanijų ir viešųjų įmonių. Adaptuotos vaizdų visuomenei lyderystės ir tarnystės idėjos falsifikuoja antagonistinę pono ir tarno santykių dialektiką, turiningą laisvės-*nuo* ir laisvės-*kam* diskusiją. Tuo tikslu naudojamos socialinės ir sutarimo inžinerijos bei kitomis įtikinėjimo priemonėmis. *Įvade* laisvė-*nuo* yra diskutuojama remiantis egzistencializmo ir nihilizmo filosofijomis aptariant maksimalią desubjekcijos, subjekto decentracijos galimybę, o laisvė-*kam* įvardijama meistrystės požiūriu, kai ypatingą vaidmenį atlieka kūrybingumas ir kasdienybės revoliucijos idėja. Pateikiama ištrauka iš monografijos *Po pono ir tarno*.

Pagrindiniai žodžiai: lyderystė, tarnystė, meistrystė, dialektika, subjekcija, nihilizmas, laisvė-*nuo*, laisvė-*kam*

Įvadas

Šiandien populiari kalbėti apie lyderius, prieš porą dešimtmečių – apie vadovavimą, o tai iš dalies maskuoja pono ir tarno (*vergo*) dialektiką bei kolektyvinės hegemonijos formas, pakeistinio mąstymo raidą. XX a. antroje pusėje, šioje spektaklio, arba reginių, visuomenės,¹ vienmačio žmogaus, ketmano, simuliakrų² epochoje, iškelta ir išpuoselėta lyderystės idėja padėjo užgožti kontrolės, režimo, prievartos, prievartinio paklusimo, engimo, susvetinimo ir manipuliacijos temas, atitolino diskusijas apie sekėjų nesavarankiškumą, apolitiškumą.

Šioje knygoje remsiuosiu dviem lyderystės apibūdinimais, pateiktais: Aleksandro Koževo knygoje *Valdžios samprata* (parašytoje 1942 m.): „Vado valdžia (*dux, Duce, Fuehrer, leader* ir t. t.) miniai“ (Кожев 2007); 1966 m. *Lietuvių kalbos žodyne*: „Lyderis – politinės partijos, profesinės sąjungos ar kitos grupės vadovas, vadas: Leninas demaskavo Kautskio ir kitų socialistų partijos lyderių oportunistą“ (p. 403). Leninas, sovietiniai kalbininkai, Koževas ir daugelis kitų XX a. pradžios ir vidurio tyrinėtojų

¹ Terminai *spektaklio visuomenė* ir *reginių visuomenė* vartojami sinonimiškai; remiamasi Guy'aus Debord'o knygoje *Spektaklio visuomenė* (Debord 2006) išskleista šių terminų reikšme.

² Skiriami terminai *simuliakrinis* ir *simuliacinis*. Simuliakrai ne tyčia apsimeta, o įgyvendina tariamas tikroves, o simuliacija yra tyčinis apsimetimas. Simuliakrinis lyderis tiki, kad jis yra tikras vedlys, o simuliacinis – tik apsimeta, vaidina lyderį, nors negali vesti nei masių, nei būti popžvaigžde. Terminas *simuliakrinis* vartojamas panašia reikšme, kaip ir Jeano Baudrillard'o tekstuose.

lyderystės sąvoką pirmiausia siejo su minia, masėmis, ideologija, industrija, o ne su kitais civilizacijų išpuoselėtais pirmavimo būdais, kurie buvo įprasminami religiniais, aristokratų, didikų, karinių ar tarnybinių rangų vardais. Partijų ir revoliucijų teoretiškai buvo tikslūs vartodami lyderio sampratą: ji naikino pirmavimo skirtumus, ikūnijo egalitarizmo ir konkurencijos principą tarp norinčiųjų vesti žmonių minias, tačiau naikino ir didelę dalį istorinės pirmavimo patirties, slėpė su tuo susijusią kultūrą, civilizaciją ir meistrystę. *Leader*, išvertus iš anglų kalbos, yra *vedėjas*, *vedlys* – žodis, tinkamas apibūdinti bet kokiam stipriam patinui ar patelei, kurie geba vesti paskui save bandą, gaują. Ši sąvoka neturi gilesnio turinio ir todėl tinkama vartoti masių egalitarizmo bei didikų ir industrijų plėtros, globalizacijos sąlygomis. Lyderystės samprata ne išryškino civilizacinę, kultūrinę su meistryste ir stiliumi susijusią pirmavimo esmę, bet pažeidė ar net sunaikino daugelį istorinių politinių, dvaro, tautų kultūrų laimėjimų savirangos sferoje. Įvairiausios hierarchijos ir rangai buvo per daug statiški rinkai, mažai kritiškai kaitai, tačiau aiškiai apibūdinantys gebėjimus, idealus, siekinius, asmeninį orumą. Kita vertus, didikų hierarchijos ne slėpė, o paryškino pono – tarno santykius, todėl daugelis mąstytojų, pradedant Hegeliu, galėjo išsamiai ir aktualiai svarstyti engimo ir priklausančios, pavergtos sąmonės statusą.

Gundantis norinčių pirmauti egalitarizmas yra ypač patogus propagandai, manipuliuojančiai masėmis, partiniams ideologams, siekiantiems didesnės disciplinos partijose, ir įvairiausioms industrijoms, gaminančioms ne tik prekes, bet ir jas vartojančius subjektus ir, atitinkamai, tokios pasiūlos ir paklausos lyderius. Toks lyderis nėra net vadas – *chief*, *dux*, jau nekalbant apie kilmingųjų rangus. Lyderis – minios vedlys yra ne vienišas pėdsekys, ne stalkeris, ne ypatinga karo ar medžioklės meistryste pasižymintis etmonas, vadas, jis nėra ir savo kultūros ir stiliaus persmelktas didikas... Dažnai lyderystės samprata yra labiausiai kultūriškai nusūsinta sąvoka, suabstraktintas civilizacijos reiškinys ir todėl lengvai transformuojamas, užpildomas vaizduotės ar vaizdus kuriančių industrijų, pasiduodantis simuliacijai, tačiau atitolintas nuo meistriškumo, įgudimo, egzistencinės gelmės.

Kožėvas pastebi, kad egzistuoja daugelis kitų pirmavimo ar išaukštinimo, išskirtinio statuso formų ar jų derinių: Tėvo, Pono, Teisėjo, Vado ir jų variantai, kaip antai Pono ir Tarno... Mes galime būti gana kritiškai Kožėvo samprotavimams ir norui visa ką tipologizuoti pasitelkus keturias figūras, vadystės formų neskyrimu, tačiau jo pastaba dėl lyderio ir minios, masių, ideologijos sąsajų yra įtikinanti. Juo labiau kad iki XIX a. lyderystės klausimas filosofinėje ar politinėje literatūroje nebuvo plačiau nagrinėjamas. Minėtas 1966 m. *Lietuvių kalbos žodynas*, to laiko lietuvių kalbininkai, lyderystei ir jos variantams skiria tik porą eilučių, o štai 1976 m. žodyne temai *ponas*, *ponauti*, *ponavimas*, *ponavojimas* ir t. t. skiriama daug puslapių ir šimtai pavyzdžių.

Meistrystė, kuri turi įgalinti žmogaus laisvę (nuo ir kam) ir esmę, šis įgudimas kūrybos reikaluose yra tai, kuo remiasi pasirodantys meno, technikos, technologijų, komunikacijos formomis. Tačiau šiandien meistrystė taip pat pasislėpė ar yra nuolatos

slepiama partijoms ir korporacijos reikšmingų grupių ir masių, ideologijos lyderių arba naujųjų dirbtinių populiarių „žvaigždžių“ šviesos.

Iki paplintant lyderių teorijoms meistrystę temdė tarnystės sąvoka. Pavyzdžiui, žodis *tarnas* lietuvių kalboje vienodai apibūdina ir paklusimo, nesavarankiškumo santykius, ir įrankumą (įrankiai tarnauja žmogui jam meistraujant), įgudimą. Tarnystės atveju įgudusio kalvio, rašytojo, karvedžio veiksmus užgoždavo išorinis paklusimas kuriai nors valdžiai, o ne buvo pastebima ir išaukštinama jo meistrystė. Ir šiandien tokia pat paviršutiniška ir apgaulinga kaip ir lyderystė, tarnystės retorika užgožia meistrystės sampratą. Masiškai kviečiama tarnauti visuomenei, valstybei, įvairioms bendruomenėms, korporacijų interesams, nutylint meistrystės, įgudimo ir kūrybingumo svarbą, kuri nepasiduoda minios manipuliacijai.

Klasikinės laisvės teorijos šalininkai, pavyzdžiui, Hegelis, išsivadavimą iš (nuo) pono ir tarno santykių jungo suprato kaip savaimingos, sau bei kitiems atsakingos, savitos prasmės kūrimą, kūrybingos veiklos sau ir kitiems supratimą ir įgalinimą. Dar plačiau šį laisvės-nuo (negatyvioji laisvės samprata) ir laisvės-kam (pozityvioji laisvės samprata) dialektiką išskleidė Isaiahas Berlinas darbe *Dvi laisvės sampratos* (Berlin 1995), kuria šioje knygoje vadovausiuosi. Knygoje akcentuosiu ne labai svarbų laisvės-nuo momentą, išreikštą aibės revoliucinių mąstytojų ir tinkamą įvairiausiems tikriems ir apsišaukėliams lyderiams, bet laisvės-kam įgalinimą, kurį vadinsiu meistryste.

Hegelis sąmonės raidą, išsilaisvinusią nuo pono ir tarno santykio, *Dvasios fenomenologijoje* sieja su stoicizmu ir skepticizmu, kurie įkūnija dramatiško ir su kitais, su valstybe susijusio „aš“ atradimą, jo įsisąmoninimą, jo santykių su engimu ir išsipildymu kosmose suvokimą ir „nelaimingos“ sąmonės raidos pradžią. Meistrystės sąvoka anaip tol neaprepia visos šios savimonės raidos ir neužtikrina nei stoikiško, nei skeptiško *aš* ribotumo ir susietumo su kitais patvirtinimo ir nieko bendra neturi su „nelaimingos“ sąmonės epopėja. Išmanumas, savarankiškumas ir sąmoningumas, įgudimas, kūrybingumas apibūdina darbo ir sąmonės būseną po pono ir tarno santykio įveikos, jei tik tokia atsitinka; bet neneigia nei stoikiškos, nei skepticizmo, nei kitokios sąmonės raidos. Tai, kad stoikų filosofijoje pono ir vergo dramatiška priklausomybė buvo suvokta ir įveikta sąvokos ir išliekančio nelaimingo santykio pavidalu, nepašalina nei ponų, nei tarnų, nei darbo vaidmens ir jo raidos.

Marxas, svarstydamas pono ir tarno santykius, feodalų ir valstiečių, kapitalistų ir darbininkų kovas, yra tikslesnis ir sąvokos, ir socialinės tikrovės požiūriu: nei stoicizmas, nei kuri kita filosofija negali įveikti eksploatacijos, nes prievarta yra duota ne kaip idėja ir savimonė, o kaip gamybinių jėgų ir gamybinių santykių nuolatos reprodukuojama tikrovė. Tačiau ir Marxo vaizduotės požiūriu, laisvas nuo ir kam žmogus yra savo laiku ir gebėjimais disponuojanti asmenybė palankioje sau politinėje santvarkoje. Marxas būtent vaizduojasi, nes, skirtingai nei kapitalo ir pridėtinės vertės, jis žmogaus laisvės neanalizuoja iš esmės, o ją įsivaizduoja remdamasis jam artima

cechų, manufaktūrų, kūrėjų meistrų tikrove ir tą vaizduotę sieja su gebėjimu ir teise pačiam disponuoti gamybinėmis jėgomis ir pačiam apibrėžti gamybinius santykius, kas iš esmės yra artima meistrų komunai, gildijai. Taip išsivadavimas ir laisvė buvo suvokti ir kaip sąmoningumo raidos projektas, kuris vienodai remiasi pavergimo ir paklusimo santykių įveikimu ir tinkamų valstybės normų kūrimu (o paskui ir valstybės sunykimu). Vienas iš šio išsilaisvinimo projekto momentų, bet ne vienintelis, yra egzistenciškai atsakingos meistrystės įgalinimas. Meistrystė ne išlaisvina visuomenės, o tik parodo, kaip išsilaisvinimas vyksta įveikiant pono ir tarno santykius ir atveriant turiningos raidos horizontą. Meistrystės koncepcija neapėmia visų politinių ir ekonominių visuomenės sąlygų, tačiau iš esmės revizuoja teiginius, kurie bando apibrėžti visą visuomenę ir jos buvimo sąlygas. Pavyzdžiui, tarptautiniai situacionistai laisvę siejo su permanentine kasdienybės revoliucija ir vis naujų situacijų kūrimu, tačiau jų darbo samprata yra išimtinai negatyvi, atspindėta šūkio „Niekada nedirbk!“, neparodant, kas ir kaip šią reprodukuojančią funkciją turėtų pakeisti. O Jūrgenas Habermasas visuomenės modernizaciją sieja su kvalifikuotu, instituciniu komunikacinio veiksmo, savikritikos ir komunikacinio, t. y. bendro, proto įgalinimu. Tačiau meistrystės sąvoka, siejama ne tik su gebėjimu ir darbu, bet ir su stiliumi bei kūryba, ne tik su masiškumu, bet ir su asmenine gyvenimo prasme, esmingai papildo komunikacijos sampratą. Meistrystės sąvoka yra plėtojama ne tik gamybos, bet ir meno cechų, ir pavienių kūrėjų aplinkoje – kaip muzikos atlikimo ar rašymo meistrystė. Meistrystės sąvoka yra pilna turinio ir atvira talentingumo, genialumo, nuostabiausių civilizacijos kūrinių suvokimui, ko stokoja darbo sąvoka ir jau ko visai neturi lyderystės sampratos ar abstrakčios ir destruktivios laisvės-nuo idėjos.

Vietoj šio turiningos ir savaip maištingos laisvės-kam idėjos ir išsilaisvinimo kaip įgalinimo būti, pirmiausia įveikiant pono ir tarno santykius, šiuolaikinės edukacinės, kūrybinės ar socialinės industrijos pabrėžė kita: atitikties rinkos poreikiams svarbą, lyderystės ir tarnystės idėjas, kurios ne tik nesprenžia pozityviosios laisvės klausimo, o įgalina naujus eksploatacijos būdus. Lyderystės ir tarnystės ideologija ir reginiai, kuriuos masiškai daugina partijos ir kūrybinės industrijos, tapo ne tik priemone toms pačioms partijoms ir industrijoms plėstis, bet ir naujuoju liaudies opiumu, kuris veikia geriau nei religija. Nebereikia metų metus sekti didžiausiais meistrais, mokytis iš genijų, siekti begalinio įgudimo iš pažengusių mokytojų. Vietoj šios varginančios veiklos, tik kurioje atsiskleidžia didieji kūriniai, yra siūlomi garantuoti partiniai ir nomenklatūriniai valdžios ir galios kaupimo mechanizmai arba pigūs sekimo žvaigždėmis variantai. Tokiu atveju laisvė-kam tampa sunkiai begalima. Lyderystė tapo ne tik natūralia, pačia paprasčiausia, bet kartais būtina grupės žmonių (savi)organizacijos priemone, bet ir modernesniu kvaišalu nei religija. O tiems, kurie vis dėlto trokšta laisvės, siūlomas jos lėkštas ir pigus variantas: laisvė-nuo, bėgimas nuo vieno hegemono prie kito, sprintas nuo vieno partijos lyderio prie kitos popžvaigždės.

Knygoje skiriamas centrinis bendruomenės žmogus (politinėje antropologijoje: *Big Man*), genties vadas (*Chief*), europinis karo vadas (*Duc, Dux*), įvairiausi kilmingieji (*nobilitis*), aristokratai: bajorai, kunigaikščiai, hercogai, princai, lordai, karaliai ir t. t. ir juos įkvepiančios mitinės figūros: herojai, demonai... Visi jie vienaip ar kitaip atskiriami nuo šiuolaikinių lyderystės formų, kurias atspindi arba masių vadų vardai *Duce, Fuehrer, tautos vadas, nacijos lyderis*, arba masių vedliai, gausiai rengiami universitetuose, kolegijose, specialiuose kursuose. Ši skirtis yra ne etimologinė, o istorinio sąvokos turinio. Nors istorinį karo vadą įvardijančio žodžio *Duc* šaknis ir etimologija sutampa su *duce*, tačiau Benito Musollinis, kaip masių ideologijos konstruktas ir subjektas, mažai ką turi bendra su Renesanso Italijos riterių ar piliečių būrių vadais: nei pagal išsilavinimą, nei pagal pagarbą masėms, nei kulto mastą, nei pagal savimonę ir patirtį. Šią skirtį mes brėžiame priklausomai nuo to, ar lyderis siekia tiesiogiai vadovauti industrijų sukurtoms masėms: nacijos ar klasės, didelės religinės grupės pavidalu, ar turi prieš tai atitikti tam tikrą sąvokos turinį, susijusį su išsilavinimu, etiketu, morale, tradicija ir vadovauti savaimingai susiformavusioms grupėms, kaip tai buvo ikiindustriniu laikotarpiu ir kartais atsitinka šiandien, poindustrinėje epochoje. Taip pat skirsiu klasikinius lyderius, kai randamas vedlys industrinei miniai, pavyzdžiui: valstiečių, darbininkų, ideologizuotų kareivių, partijos narių, demonstrantų, ir simuliakrinius lyderius, kurie nieko neveda, bet spindi sukauptu simboliniu kapitalu, populiarumu, prekių ženklu, vardu ir taip traukia vartotojų minias. Abu atvejai lyderystę atskiria ir nuo pono bei jo istorinių variantų, ir nuo meistro bei jo istorinių pavidalų.

Kilniųjų kraują, kuriuo didžiavosi ir kurio įpareigojančios etikos laikėsi senieji didikai, kuriems buvo būdingas ne tik engimas, bet ir skonis bei tam tikras meistriškumas, šiandien nustelbė lyderiai: ir klasikiniai, ir simuliakriniai. Naujieji ideologizuotų ar vartotojiškų minių vedliai dažnai neturi didesnės išmonės, gebėjimo patiemis spręsti, įgudimo kokioje nors kūryboje, o yra autonomiški ir kreivi veidrodžiai visuomenės geismams atspindėti, kolektyvinėms fantazijoms įkūnyti.

Lyderystės fantazija yra tai, kokio tipo lyderio minia svajoja. Dažnai ši fantazija yra įkūnijama kokio nors garbinamo ir aukojamo totemo, fantazuojamo demono, kolektyvinio fantazmo ar vaizdingo kūrybinių industrijų produkto, kuris vėliau yra dalijamas masėms. Naujųjų vaizdų fabriekų sukurti fantazmai bei pirmavimo geismai dažnai tenkinasi įvairiausiais maginiais patarimais, kaip siekti viešosios šlovės. Tai skatina industrijas, pirmiausia kūrybos bei komunikacijos, kurti lyderius fetišus, fantomus (abu yra simuliakrinio lyderio atmainos), su kuriais turi rungtis tie, kurių pilietiškas ir meistriškumas, savarankiškumas ir drąsa įgalina tapti tikrai didžiais veikėjais.

Bet ar šiandien reikia įveikti simuliakrinės lyderystės miglų šleifą, XX a. pabaigos industrializuotą iliuziją? Atsakymas į tai knygoje pateikiamas negatyviosios dialektikos požiūriu. Lyderystės kaukės ir miglos ne tik apgauna ir falsifikuoja, bet kartais įgalina naują žaidimą, naujas kolektyvines galias ir gimties energijas. Nesileisiu į šamanistines kaukių teorijas, turint omenyje, kad industrijų platinami vaizdai dažnai

stokoja gilesnio ritualo, žaidimo ir tėra smegenų plovimas, o ne įgalinimas. Bet tai ne-reiškia, kad kaukė yra koks nors blogis. Priešingai: teatro, lėlių ir karnavalo meistrai, menininkai ir naujų situacijų kūrėjai savo savarankiškumu ir laisve varžosi su visais kitais didžiausiais kūrėjais. Todėl pravartu atskirti menišką kaukę ir jos meistrą nuo simuliacijos ir simuliacrų kaukių, kai ar tik nevykusiai apsimetinėjama, ar net nesu-prantama, kad tai daroma. Simuliakrinės, nesąmoningos lyderių kaukės, skirtingai nei šamanų ar aktorių, slepia ir įtvirtina egzistuojančią santvarką, ypač kai šioms nesą-moningumo kaukėms draudžiama radikaliai keistis. Kartais susivokę laisvi meninkai, kūrėjai plėtoja naujas kasdienybės situacijas, kur integruoja karnavalus, spontaniškus spektaklius, performansus. Tačiau šiuo atveju turime reikalą ne su nesąmoningos kaukės valdomu lyderiu, o su kasdienybės situacijas kuriančiais laisvais meistrais. Revoliuciniai ar maištingi virsmi (Kristeva 2003) ir išsilaisvinimas yra galimi tada, kai ponystė, tarnystė, pavergimas yra ne tik paneigiami, bet ir įveikiami savaimingo meistriškumo: žmonių, kurie kuria naujas psichines, ekonomines, geografines situacijas, bet ir vis kitokias kaukes. Kitaip tariant, knygoje tvirtinama, kad lyderystės iliuzija gali įveikti heterogeniška ir dinamiška, revoliucinga ir maištinga situacijų ir alternatyvų, kitumo kūrimo meistrystę.

Taigi lyderio vardą siesiu su masių, klasinių kovų ir partijų epocha, kurią pradėsiu skaičiuoti nuo XVIII a., Didžiosios Prancūzijos revoliucijos išvakarių, ir laikysiu, kad lyderystės klasika buvo XX a. antroji pusė, kai dar gyvavo stipriai organizuotos ir ideologiškai orientuotos partijos ir jau gimė simuliakriniai spektaklio visuomenės lyderiai. Šiandien klasikinis lyderio veidas jau yra nustelbtas žvaigždžių kulto, kai ne partinė disciplina ir ne ideologinis angažavimasis, ne pasiaukojimas tautos, klasės, partijos, korporacijos labui, o populiarumą gaminančios industrijos tampa naujųjų simuliakrinių lyderių šaltiniu. Todėl kritiškai kalbėsiu ir apie klasikinius lyderius, tokius, kaip antai Musollinis, Vladimiras Leninas, Rosa Luxemburg, Margaret Thatcher, ir apie naująsias žvaigždes, kuriems priklausytų ne tik Holivudo žvaigždynas, bet ir kai kurie šiuolaikiniai politiniai teleekranų veikėjai, kaip Baracas Obama ar Vladimiras Putinas.

Žvelgiant iš šios klasifikacijos perspektyvos, lyderiais nebuvo nei Homero herojai, nei Viduramžių aristokratai. Toks nebuvo nei karvedys Aleksandras Didysis, nei imperatorius išminčius Markas Aurelijus, ir apie jokią lyderystę niekadės nekalbėjo Niccolo Machiavelli. Pagaliau apie joki minios lyderį nemastė ir Friedrichas Nietzsche. Veikia jau priešingai: jo *Übermensch* nuosekliai neigė, išjuokė bet kokius masių vedlius. Žmogaus pirmavimui suprasti buvo naudojami kiti vardai, siejami su dievais, kilnumu, kūrybingumu, didžia meistryste. Juk dievo malonė geriausiai išmanyti kokius nors reikalus neturi nieko bendra su minios vadeliojimu.

Masių amžiuje – XIX–XX a. vidurys – laisvinami minios geismai, jų poreikius tenkinantys fabrikai sukūrė naują klasikinės partinės lyderystės situaciją, o kūrybinės industrijos ir spektaklio visuomenė, suklestėjusios XX a. antrojoje pusėje kartu su propaganda ir manipuliacija, sukūrė lyderystės iliuziją, kaukę, kurią ne tik gali

užsimauskšlinti mūsų laikų vartotojas, bet ir uždėti ją visiems istorijos dalyviams: cezariams, augustams, kromveliams... Ir kuo dažniau ši kaukė uždėdama mirusiems istorijos dalyviams, tuo vertingesnė ji tampa, tuo daugiau simbolinio kapitalo ji akumuliuoja ir tuo didesnės masės yra pasirengusios pirkti šį dūmą, naujas prasimanėtų šventųjų liekanas, kurias įsigiję ir tariamai supratę žmonės save įsivaizduoja kaip lyderius.

Leninas pastebėjo, kad Aleksandro Gerceno *Varpas* turėjo pažadinti minias revoliuciniam aktyvumui. Tuo pat metu aušrininkai ir laikraščio *Varpas* sekėjai Lietuvoje žadino tautą naujai veiklai. Ir vieni, ir kiti rėmėsi bundančiu masių ir klasių sąmoninumu, jų kritiškumu. Būtent tada ir kritinio realizmo literatūra buvo paklausi, ir šio žanro kūrėjų buvo daug. Priešingai, šiandien vesti kitus, apdujusus, o ne prabudusius nuo vaizdų tvaiko, turi simuliakriniai švyturiai, nauji spektaklio visuomenės fantomai. Šis naujasis industrinis simuliakrinis produktas pardavinėjamas visuose universitetuose, naujuose sąmonės miglų fabrikėliuose, kolegijose, šiaip įvairiausiuose kursuose, pagaliau bet kuriame laikraščių kioske kaip lyderystės pažadų knygos. Apie kritinį protą ir jo savarankiškumą šioje aplinkoje beveik netenka kalbėti. Lyderių spindėjimo magija tokia stipri, kad nustelbia ir klasikinių, partinių, klanų lyderių ryžtą, jų gebėjimą vadovauti minioms, atstovauti tautiniams ir klasiniams interesams.

Simuliakrinės lyderystės lėlės ir pasakos slepia apgailėtina standartizuoto vartotojo, įbauginto anoniminių tvarkų liudytojo, būseną ir pateisina įvairiausias naujas viešpatavimo formas. Klasikiniai lyderiai, atstovavę valstiečių ar darbininkų, tautų svajonėms, vis dar turėjo aiškų pono ir tarno dialektinio susipriešinimo supratimą ir neretai gebėjo išplėtoti pono ir tarno dialektiką iki asmens savimonės aiškinimo, eksploatacinės santvarkos ir hegemoninės valstybės kritikos. Priešingai, šiandien pono ir tarno santykiai yra paslėpti po spindinčios ir visur laiminčios kaukės, vardu lyderis, šviesa ir jau nei vidiniai sąmonės prieštaravimai, nei susiję objekciniai politiniai prieštaravimai nėra tiesiogiai diskutuojami. Simuliakrinio lyderio užduotis – skatinti ir pateisinti turėjimą, priešingai buvimui. Erichas Frommas knygoje *Turėti ar būti* (2005) parodo, kaip turėjimas vartojimo, prekinio fetišizmo dėka pamažu užgožia būties dramatiškumą. Lyderiai pirma ideologijos apakintų minių, o šiandien vartojimo masių, atitolina žmones nuo savo būties dramatiškumo ir prasmingumo ir kartu užtikrina naujų hegemonų viešpatavimą.

Slepanti ir naikinanti XVIII–XIX a. pirmųjų masių lyderių šviesa, siekusi laisvinti ir kurti, šiandien yra didžiausio įkalinimo garantas, kai nuslepiama priespaudą ir segregaciją skatinanti įvairiausių politinių santvarkų, valstybės, didžiųjų ir mažųjų korporacijų prigimtis. Industrijos, tenkinančios vartotojiškos visuomenės siekinius ir didžiųjų korporacijų pelno siekį, šiandien ne tik valdo švietimą, bet ir žmonių apsisprendimus ir tikėjimus. Aklumas kyla iš naujosios formaliosios, neformaliosios ir *invisible curriculum* šviesos, ir simuliakriniai lyderiai yra socialinio apakimo garantai.

Šiandieninės ponystės kūnas remiasi ne tiek asmenine prievarta, ne tik kolektyviniais biurokratinės nomenklatūros sprendimais, t. y. sprendimais sluoksniu, kuris

glaudžiai suaugo su naująja kapitalistų banga, bet ir slepiasi po kasdienio švietimo skraiste ir simuliakrinės lyderystės propaganda. Miniai yra dovanojamas lyderio-žvaigždės pažadas, kad ir jis, šis standartizuotos baiktus sistemos varžtelis, gali laimėti didįjį meilės ir pripažinimo prizą. Pažadintas ir skrupulingai išugdytas vartotojų visuomenės nario godumas premijoms, laimėjimams, nuolaidoms, žvaigždėms turi paskatinti jį sekti tokiais lyderystės modeliais, kurie nekelia didesnės grėsmės politinei santvarkai, teisei, valstybei, korporacijoms, t. y. visam tam, kas įkūnija naujausius pono ir tarno santykius.

Kolektyvinio kovojančio hegemono idėja ir jos personifikacijos: klasė, tauta, iš dalies religija, hegemonijai atstovaujančios partijos panaikino klasikines pirmaujančiųjų hierarchijas ir rangus, juos pakeisdami iš masių kylančio spontaniško lyderio idėja, kuri nepabrėžia nei edukacinių, nei stiliaus ir skonio, nei kultūringumo ir civilizuotumo reikalavimų. Tiesa, partinė lyderystė dar yra siejama su hierarchija, disciplina, o ne su kiekvieno lenktyniavimu dėl populiarumo ir nuolatiniu grimasų keitimu. Sovietinio ar autoritarinio tipo ideologija buvo artima religinei vieno viešpaties aukštino doktrinai, tačiau stokojo sakralumo gelmės ir tenkinosi ne šventumo malone, o klasiniu, nomenklatūriniu solidarumu. Tačiau tik nusilpus šiems partijos ideologijos suvaldytiems lyderiams, visas režimas, valdžios vertikalė susvyravo, o nauji autoritarinės šlovės ištroškę grobuonys ėmė draskyti atgyvenusius partinius vadus. Šiandien vienos žvaigždės, vieno dievo statusas netenkina įvairesnės vartotojų visuomenės, o masių poreikius ramina daugelio žvaigždžių buvimas ir pažadėta loterija kiekvienam kaupti ir disponuoti simboliniu kapitalu. Postmoderniosios filosofijos siūloma išeitis: įvairovės bei susiskaidymo gausinimas ir alternatyvių gyvenamųjų arba simbolių pasaulių pripažinimas skatina kitokį solidarumą, susiejantį ne tik „komunikacinį visuotinio istorijos solidarumo sąryšį“ (Habermas 2002, p. 25), bet ir naujų vaizduotės pasaulių komunikacinius ryšius, įveikiant vienpusį atsakingumą prieš menamas praeities šmėklas. Naujų vaizduotės pasaulių kūrimas atveria daugelio istorijos raidų galimybę, naujų labirinto kelių galimybę.

Simuliakrinės lyderystės industrija tenkina ne visus viešumo ištroškusius galimus herojus. Vis dėlto tokios industrinės pirmavimo ir pranašumo simuliacijos pakankamai gerai užtikrina tai, kad jokia charizmatinė revoliucinga, su savimi gebanti vesti minias, keisti tikėjimą, santvarkas ir istoriją asmenybė nepasirodys, neprasisakverbs pro šį tariamos lyderystės *supermarketą*. Geriausias būdas sunaikinti alternatyvių istorijos vingių vedlius yra sukurti klounų ir pseudopranašų armiją, pavyzdžiui, lyderių partiją ar, dar baisiau, lyderių tautą.

Kažkas panašaus šiuo metu vyksta Kinijos Liaudies Respublikoje, kur KLR komunistų partijos lyderis Hu Jintao partijos metinių progų ilgoje, programinėje kalboje pareiškė, kad plečiant socialistinę demokratiją Kinijoje „partija vaidina pagrindinį lyderystės vaidmenį“ visuose atsakingiausiuose veiklų baruose, taip pat koordinuojant visų pastangas „plėtoti mokslinį, demokratinį ir įstatymais grįstą valdymą“ (Hu Jintao

2011). Kinija siekia sukurti ne tik kolektyvinį partijos lyderio įvaizdį, bet ir kiekvieną partijos narį bandyti paversti lyderiu. Tokia politika neišvengiamai skatina ne visos viešosios erdvės cenzūravimą, o klounadą, kuri, tiesa, jau kita forma, vyksta ir pas mus.

Ši vaidybos, masinio lyderių rengimo universitetuose, kolegijose, prekybos centruose, televizijoje, laikraščiuose situacija lemia tai, kad jokie realūs lutheriai, dantoinai, kosciuškos ar leninai, kad ir turėdami charizmą ir viziją, ypač svarbią misiją ir apimti istorijos kūrimo patoso bus neefektyvūs, o gal net juokingi. Masiniai lyderystės išpardavimai, kartu su tenkinamais masių erotiniais troškimais užtikrina valstybės ir režimo stabilumą geriau nei imperinė kariuomenė ar caro režimas.

Industrijomis platinama ir įgyvendinama lyderystės idėja yra nuolatos derinama su senu ir nauju tarnystės kultu. Senąją tarnystės idėją dar rasime šiandieninėje, likutinėje, tarnystėje dievui, tautai, žemei, šaliai, partijai, bendruomenėms, darbo kolektyvui. Tačiau šio savaimingo nusižeminimo ir engimo pasirinkties patosas yra iškreipiamas spektakliškos tarnystės ir simuliakrinės savanorystės, kai menamai aukojamasi dėl įsivaizduojamoms bendruomenėms vaidinamos tautos, pagal užsakymą šlovinamos nūdienos partijos. Ši simuliacinė tarnystė neslepia po savimi jokio suasmeninto pono, o veikia tokius pat engėjiškus valstybės, korporacijos, klanų ar naujosios nomenklatūros interesus.

Šiandien vieša pagyra įvairiausioms tarnystės formoms – ir senosioms, klasikinėms, ir simuliacinėms, t. y. *piarinėms*, – kritiškai neapmąstant prievartos ir segregacijos formų pateikiama kaip socialinio bendrabūvio esmė, kaip bendros gerovės prielaida, kaip sraigtelio įsitikinimas savo verte ir pasaulio stabilumu, kaip būdas susklisti, suspenduoti ir pamiršti savo orumą, savo būties ir gyvenimo riziką, gyvenimo beprasmybės nuojautą ir mirties alsavimą į nugarą.

Išaukštinta tarnystė tautai, partijai, liaudžiai, klasei dažniausiai buvo priedanga ideologinei maskuotei ir kitoms formoms – įvairių politinių ir ekonominių organizacijų – reiškiams pono ir tarno santykiams realizuoti. Šiandieninė simuliakrinė tarnystė nebemaskuoja jokių pono ir tarno santykių, kaip ir nebeturi klasikinio engimo pavidalo, o yra minios elgesio forma pakliūti į viešą spektaklį ir dėl to patirti pasitenkinimą, ko ir siekia šią „tarnystės“ pramogą plėtojančios šiuoiaikinės socialinės industrijos.

Svarbiausia klasikinei tarnystei, kaip ir bet kokiai kitai į totalumą pretenduojančiai ideologijai, buvo virsti mokslu, įgauti esmės pavidalą, apie kurį dogmatiškai kalbėtų šimtai magistrų ir doktorantų. Tikėjimas mokslo tiesa su kaupu kompensuoja bažnyčios mokymo apie tarnystės reikšmę netektis. Universitetai, kolegijos, o iš dalies ir nevyriausybinė organizacijų tinklai tapo fabrikais, industrijomis, gaminančiais ne tik lyderystės lėles, bet ir tarnystės nuolankumą ir imitaciją. Ir jei tik yra poreikis vaizduoti ir kaupti kapitalą rodant, kaip tarnauji visuomenei, nedelsiant užgimsta didelės socialinės industrijos, kurios, reikia pripažinti, gali efektyviau išplėtoti šį tarnystės fenomeną nei valstybė ar politinės partijos.

XX a. viduryje universitetai buvo savarankiškai mąstančių, išskirtinių žmonių raiškos vieta, šiandien jie yra simuliuojančių tarnų, svajojančių laimėti lyderio kaukės prizą, produkavimo vieta. Štai kodėl vis daugiau laimi universitetinių studijų specializacijos, adekvatumo rinkos poreikiams idėja, o ne *arte liberales* principai, ne pasirinkimo ir laisvo susitarimo gebėjimas, lygiai kaip ir gebėjimas nesutarti, nepaklusti, saugoti savo ir kitų orumą ir skirtingumą. Egzistencinė laisvės problema, susijusi su asmens raida ir saviraiška, būties prasmės suvokimu, buvo atidedama į šalį, laikant ją antrine, palyginus su normatyvumu, disciplina, kolektyvumu.

Pono ir tarno dialektika pakeičiama lyderio ir pasekėjo, simuliakrinės (štai kas dažniausiai slepiasi po žodžiu – pilietinės) tarnystės idėjomis ir teorijomis, remiantis tam tikra meistrystės veikla. Pačios lyderystės lėlės ne visada geba organizuoti net savo šlovės kaupimo, ką jau kalbėti apie simuliacinės tarnystės populiarinimą ar sekėjų ir pritarėjų suvaldymą. Lyderis, ypač kolektyvinis, savo populiarumui plėsti ar užlaikyti, pasekėjams (vartotojams) inspiuoti nuolatos stokoja meistro veiklos: įrašant ir viešai, kokybiškai skelbiant kalbas, prižiūrint asmeninę internetinę žiniasklaidą, personalizuotus viešus puslapius, organizuojant susitikimus su gyventojais, rūpinantis jo įvaizdžiu, verčiant pasisakymus ir t. t. Inversijos atvejis – kai laidų režisieriai, reklamos kūrėjai, renginių kuratoriai, viešųjų ryšių specialistai, partijos ar organizacijos vadybininkai tiesiog „gamina“ regimąjį lyderį, jų grupę ar išaukština (simuliakrinį) lyderį-partiją, (simuliakrinį) lyderį-tautą. Šie meistrai gerai išmano ir geba diskutuoti kultūrinius bei politinius kontekstus, įvykių raidą, įvairiausias kolektyvinio geismo formas ir jas tenkinančias galias. Tačiau meistro savimonė, esanti tarnystės ideologijos apsuptyje ir veikiami lyderystės vaidybos, dažnai yra nepajėgi pati išsilaisvinti iš paklusimo ir taikomųjų gebėjimų rato, neturi tam pakankamos laisvės-nuo galios.

Egzistencializmo filosofija rodo, kad meistras išsilaisvina per egzistencinę dramą, nevaržomą spontaniškumą ir maištingą ribų įveikimą, per naujų socialinių ir ekonominių sąlygų veiksmui sudarymą ir reikšmingų alternatyvų įkūnijimą. Subjektyvios laisvės-kam prielaidos, kurias slepia meistro gebėjimai, stokoja laisvės-nuo patoso ir savarankiškumo teigimo. Subjektyvios, vadinasi, ne tiek asmeninės, o paklūstančios, dažniausiai nesąmoningai, tam tikrą subjekciją (*subjection*, Butler 1997) užtikrinančiam diskursų veikimui. Butleris teigia: „Subjekcija yra tapsmo subordinuotam valdžiai ir tapsmo subjektu procesas“ (p. 2). Vietoj sąmoningos laisvės-nuo savarankiškumas, kuriuo disponuoja meistras, taip ir lieka siaura profesine, subordinuota-nuo subjekto veikla, kurios jis neišdrįsta paversti platesne gyvenimo praktika, bijodamas universalių kontrolės sistemų. Jis tik tarp ekspertų tyliai kalba apie alternatyvias galimybes, užgniauždamas savo asmeninį maištą.

XIX a. ir dalį XX a. jaudinęs pono ir tarno santykio įveikos (*Aufheben*) klausimas, itin svarbus klasikiniam lyderio tipui ir jo vedamoms minioms, ilgainiui, XX a. pabaigoje, buvo primirštas, lygiai kaip ir dialektika, imta laikyti veikiau sofistikos požymiu, nei racionalių samprotavimų. Dialektika visados tarnavo akivaizdybėms

demaskuoti. Kiekviena religija, mokslas, biurokratija, ideologija stengiasi remtis hege-
moniškai įtvirtintomis akivaizdybėmis (evidencijomis), kurios laikomos aksiomomis,
racionalumo savybe, filosofijos ar sociologijos prielaidomis, sveiko proto, apšvietos
ženklais. Visa žmonijos istorija nužymėta gausybės tokių funkcionalių, normatyvi-
nę vertę turinčių akivaizdybių, kurios įkalina ir pavergia kartais labiau dei didžiausi
ponai. Šiandien lyderystės vertė laipsniškai prilyginama akivaizdybei. Kartu yra nu-
šalinamos maišto, revoliucijos, radikalių alternatyvų idėjos, tiesiogiai susijusios su
pono ir tarno, hegemonijos santykių įveika. Šiandien dialektinė įveikos idėja arba yra
mažai interpretuojama socialiniu ar klasiniu požiūriu, arba yra kritikuojama kritinės
dialektikos (Jean-Paul Sartre) ar negatyviosios dialektikos (Theodor Adorno, Jürgen
Habermas). Pagaliau yra neaišku, ar ši pono-meistro dialektika koku nors modifikuo-
tu būdu atitinka naująsias simuliakrinės lyderystės industrijas, renovuotą tarnystės
kaukę, iliuzinę vartotojų savimonę ir meistrų apolitiškumą? Keistas ir beprasmis būtų
kvietimas pasekėjams, fanams ir *piariniams* tarnams sukilti prieš savo garbinamas
žvaigždes-lėles, nebent tik filmo labai ar dėl butaforinio susipriešinimo.

Hegelio filosofijoje pono ir tarno (*Herrschaft und Knechtschaft*³) sąveika aptaria-
ma remiantis jų sąmoningumo formų, turinio santykiu. Ponas (lordas, princas) suvokia
save kaip ypatingą, hierarchinį statusą turintį suvereną, kuris gali spręsti autonomiškai,
jis yra tariamai pats sau-pakankamas (*selbständig*). Tačiau šis jo sau-pakanka-
mumas, priklausomybė nuo jo, subjekto, sprendimų yra apgaulingas, nes paslepia
subjektinių-subjektinių ir subjektinių-objektinių santykių integralią priklausomybę ir
ypač paklusimą hegemoniniams ir jį, subjektą, reprodukuojančiams diskursams, tarp
jų ir gamybiniais santykiams. Pono ir tarno dialektikos atveju tarpsubjektiniai santy-
kiai yra apibrėžiami dviem susijusiomis iliuzijomis: pono sau-pakankamumu, nes jis
yra priklausomas, ir tarno atsidavimu, nors jis gali būti savaimingas meistras. Ponas
neišskleidžia savo faktinės būsenos ir jo nuolatos pabrėžiamo santykio su transcen-
dencija ambivalentiškumo. Didikai teigia savo priklausomybę nuo transcendencijos:
idealų, idėjos, tradicijos, tačiau nuslepia savo gyvūnišką, *bestijišką* prigimtį⁴ ir iš čia
taip pat kylantį poreikį valdyti, laimėti, dominuoti. Tik XIX–XX a. literatūra, kinas, fi-
losofija vis dažniau ima pastebėti šį pono galios prieštarumą, nuolatinį svyravimą
tarp slepiamo ir slopinamo *bestijiškumo* ir pernelyg pabrėžiamo transcendentiško.
Priešingai, tarnas neperžengia savo faktiškumo ir stokoja idėjos ir valios, kurios išlais-

³ Tiesioginis derinio *Herrschaft und Knechtschaft* vertimas galėtų būti *ponystė ir tarnystė* arba *vergystė, baudžiava*, t. y. *nelaisvė*. Daiktavardis *Knecht* dažniau verčiamas kaip *tarnas, samdinytis, bernas*, o ne kaip *vergas*. Moderniuose Vakarų kalbų vertimuose labiau paplitęs atitinkamas terminas *tarnas* (angl. *servant*), o ne *vergas*, nors Arvydo Šliogerio *Dvasios fenomenologijos* vertime vartojamas terminas *vergas*, analogiškai kaip rusiškuose vertimuose, pirmiausia paveiktuose marksistinės istoriografinės interpretacijų tradi-
cijos. Tiesa, Hegelio dialektikai didesnio skirtumo tarp vergo ir tarno nėra. Įvairūs kritikai pastebi, kad
tarno sąvoka aiškiau pabrėžia tarpusavio priklausomybę, nei vergo, turint omenyje pernelyg didelę
vergiu taikomą prievartą, kuri sumenkina pono ir tarno sąsajų dialektiką.

⁴ *Bestija* vadinsime gyvūnišką (*zoo*) žmogaus pradą, susijusį su dauginimosi, viešpatavimo, pavergimo
ir gelbėjimo, pasigailėjimo, žaidimo instinktais. Atitinkamai *bestijiškumu* vadinsime tam tikrų bestijos
bruožų turėjimą.

vintų jo meistrystę laisvai kūrybai, bet taip pat slepia savo *bestijiškumą*, jei tik jo nepabrėžia ponas, niekindamas savo vergą, baudžiauninką, plantacijų ar lauko, gamyklų ar prekybos centrų samdomą darbininką.

Kitaip tariant, kantiškoji proto, savimonės savistaba yra nepakankama, nes mano, kad protas kaip toks, Aš egzistuoja savaime, betarpiškai, priešingai kitam, o ne yra sudėtingų ir kas akimirką vykstančių santykių rezultatas: gyvūniškų potraukių ir jų kultūrinio slopinimo bei pakeitimo, pono ir tarno, faktinės visuomenės, valstybės būklės, jos ideologijų. Hegelio *Dvasios fenomenologijoje* išdėstyta pono ir tarno dialektika nors ir pabrėžia prieštaravimus, bet yra mažai antagonistinė, ji neskatina radikalaus, maištaujančio ar revoliucinio susipriešinimo, iš šio taikaus vienas kito patvirtinimo nekyla dramatiinių sukilusių baudžiauninkų ar vergų karų dėl asmeninės laisvės-nuo-ir-kam ar dėl naujos santvarkos. Šio filosofo dialektiniai sisteminiai samprotavimai padėjo susieti pono ir tarno prieštarigų ir susijusių santykių raidą su valstybės ir sąmoningumo raida, nors ir neparodė, kaip pono ir tarno santykiai yra pakeičiami, transformuojami valstybės ar didžiųjų korporacijų. Hegelio dialektika yra per daug taiki, biurgeriška, tokia, kokią šis mąstytojas norėtų matyti saugiame mažame Vokietijos miestelyje. Ji neužtikrina antagonistinio lenktyniavimo ir prieštaravimų kaitos, heterogeniškumo dinamikos, – to, kas svarbiausia, pasak Chantal Mouffe, šiuolaikinei demokratijai (Mouffe 2000). Hegelis mano, kad priešybių įveika savaime yra modernizacija, pozityvi raida, o neigimas nebuvo laikomas nuolatos pasikartojančiu, nepašalinamu, kaip kad teigė Jeanas-Paulis Sartre'as ar Theodoras Adorno.

Hegeliui šis susipriešinimas yra tik sąvokos arba savimonės susiskaidymo parodymas, o Sartre'ui tai jau reali egzistencinė drama, kur prieštaravimai yra ne logikos, o gyvenimo skausmo ir lenktyniavimo trajektorijos. Hegeliui tarnas įgalina pono savimonę, jo daiktinius santykius, bet pats išlieka nesavarankiškas, nesugebantis pastebėti ir atskleisti savo meistrystės egzistencinės vertės ir visuomeninio statuso, o Sartre'ui yra antagonistinės nepakantos užuomazga. Pono ir tarno antagonizmas, kurio nepabrėžia Hegelis, istorijoje pasitaikius progai virsta negailestingu ir neretai beprasmiu maištu, kokių daug pastebime Rusijos imperijoje baudžiatvarkos laikais.

Gamyba, apie kurią kalbėjo Marxas, kitaip perteikdamas pono ir tarno dialektiką, užtikrina priklausomybės santykių reprodukciją, bet ne įgalina laisvą ir būties požiūriu prasmingą, refleksyvų pasirinkimą. O liudininko, sekėjo figūros, kuriomis kartais moderniai galima pakeisti tradicinį tarną, autoritetingai patvirtina pono, o ilgainiui ir lyderio savimonės sau-pakankamumą ir kartu ją apgaulingai nuramina betarpiškumui. Sekėjai, naujų lyderių garbintojai perima tariamo ar tikro pono atsakomybę, taip menkindami jo refleksyvumą ir didindami priklausomybę nuo poną konstruojančių aplinkybių. Tačiau šiuolaikinės simuliakrinės lyderystės atveju susiduriame su situacija, kai tikruoju ponu išlieka hegemoninė kultūra, įkalinantys kolektyviniai santykiai, besislepiantys po tautine ar demokratijos kauke, korporatyvinis nacionalizmas, turtingiausi akcininkai. Daugelis jų plėtoja ne stipriąsias, o silpnąsias

tarnystės formas – pusiau tarnystę, kai darbe vergaujantis asmuo paliekamas menamai vartotojiškai laisvei po darbo. O kompanijos lyderiai, būdami viešųjų ryšių ir universitetinio lavinimo konstruktai, ištikimai tarnauja įvairiausioms hegemonijos formoms, retai kada siūlydami nepopuliarias alternatyvas, neginantys skirtybių lenktynių. Jais sekdami gerbėjai tik patvirtina santvarkų, propagandos, korporacijos viešuosius veidus-kaukes.

Taip ne tik tarnas, bet ir gamybiniai santykiai, norminės institucijos, galios režimai, įtikinėjimo procedūros užtikrina suvereno savimonės menamą sau-pakankamumą ir gyvenimo dramatismo ignoravimą. Išstobulintas socialinis konstruktyvizmas, kolektyvinio hegemono dvasia, viešosios manipuliacijos formos tikruosius ponus paslepia po teisine kapitalo ar valstybės valdymo skraiste, o minios džiaugsmui pateikia autonomiškas marionetes, valdomus atstovus, kurių populiarumo kaita, minios gebėjimas jais žavėtis ar niekinti leidžia deramai orientuoti politinių ir ekonominių organizacijų veiklas. Šiuolaikinis lyderis daugeliu atveju pasirodo kaip moderni pono ir tarno dialektikos falsifikacija, kaip galimybė vienam iš tarnų, turinčiam tam tikrų gebėjimų ir hegemonijai naudingos iniciatyvos, remiantis charizma tapti prievaizdu, entuziastingai prižiūrinčiu ir vedančiu vartotojus, laisvus samdinius, skolininkus ar užslėptus lažininkus. Tačiau lyderystės vardas slepia kitą, neprijaukintą, maištaujančią, antagonistinę lenktyniavimo, nuolatinę situacijų keitimo dvasią.

Šiuolaikinės tarnystės sampratos, pavyzdžiui, plėtojamos mokymosi tarnaujant bendruomenėms (*service learning*⁵) (žr. Vandzinskaitė 2011) arba kooperuotų studijų metu (žr. Mažeikis 2007), atskleidžiama įvairiausių tarnystės formų perspektyva: tarnystė ne tik bendruomenėms, visuomenei, valstybei, tautai, šaliai, bet ir darbdaviui, verslininkams, organizacijoms, išskyrus tarnystę simuliacijoms, kuri šiandien tampa vis svarbesnė, bet ne vienintelė. Nepriklausomai nuo tarnystės formos, stiprumo ir įgalinamo atsidavimo hegemonui (bendruomenei, tautai, tėvynei...), tai visados yra priklausoma, nesavaiminga sąmonė. Tačiau skirtingai nei stipriosios tarnystės formos, būdingos vergovei ar baudžiavai, šiuolaikinės silpnosios tarnystės formos atitinka menamą vartojimo laisvę, kai rinkodaros specialistų ir viešųjų ryšių meistrų kuriama aplinka užtikrina valdomą desublimaciją, erotiškumo patenkinimą ir laisvės iliuziją. Silpnoji tarnystės forma įgalina simuliakrinę tarnystę, kurią propaguoja dauguma kapitalistų, nomenklatūros darbuotojų, hegemoninio biurokratinio aparato atstovų, kartu su darbininkais kartkartėmis dalyvaujančių prieš kameras savanoriškose akcijose, parodomosiose talkose, ekologiniuose projektuose, NVO ar klubų labdaros veikloje. Silpnosios ir simuliakrinės tarnystės formos ne tik pačios susipina, bet ir supainioja tarnystės kritiką, demonstruojant spektaklišką lygybę, bendradarbiavimą,

⁵ Tiesa sakant, originali JAV *service learning* koncepcija apskritai nenumato net tarnystės bendruomenėms, o tik mokymąsi tarnaujant, t. y. mokyti, ugdyti save įsisavinant savo priklausomumą kitam. Tai ir yra ryški, nors bendruomeniškai ir sušvelninta tarnystės savimonės ugdymo forma, kilusi dar iš XIX a. tarno savimonės stereotipų.

nurodant darbuotojo laisvo laiko trukmę ir jo vartotojiško pasirinkimo mastą, o hegemoninės viešpatavimo priemonės yra perkeliamos į patį vartojimo turinį ar į sveiko proto propagavimą.

Šiandieninės simuliakrinės tarnystės nesavaimingumas įgalina naują pono nesavaimingumą: vis sunkiau poną kaip tokį identifikuoti, ar jis yra asmuo, akcininkų grupė, politikų ir partijos žmonių klanas? Juk negali pasakyti tiesiai: ponas yra visa korporacija, nes ten daugelis dirba samdomais darbuotojais; ar tarti, kad ponas yra akcininkai, nes bet kuris gali juo tapti. Bet jie neturi tiesioginio santykio nei su korporacijos darbuotojais, nei juo labiau su kompanijų alinamais ar apgaudinėjamais vietiniais žmonėmis ar vartotojais. Ši ištirpusio, išskydusio, išsklaidyto pono situacija gerokai skiriasi nuo to pono, kurį apmąstė Hegelis (plg. Hegel 1997, p. 158–160).

Šiuolaikinės tarnystės studijos ir praktikos nors ir plėtoja meistrystę, vis dėlto paslepia ją po silpnosios tarnystės ideologija, o lyderio pasekėjo kritikai apskritai skiriama mažai dėmesio. Atitinkamai daugelis lyderystės ir vadovų studijų slepia meistriškumo svarbą bei sekėjų, garbintojų funkciją. Kitaip tariant ir vienu, ir kitu atveju dialektiniai pono / tarno, vadovo / lyderio / meistro / sekėjo santykiai ir jų įvairiausi modeliai bei precedentai nėra pakankamai atskleidžiami.

Vis dėlto pastebėta, kad *mokymasis tarnaujant bendruomenėms* gali sukurti konfliktinę tarnystės gebėjimų ir refleksyviųjų, kritinių gebėjimų raidą dėl bendruomenių interesų ir besimokančiojo individuacijos proceso skirtumų. Tačiau įvairiausių viešpatavimą pateisinančios kolegijos ir universitetai bando užgožti šį produktyvų skirtumą ir gebėjimą gyventi agoninės, kitybes pateisinančios demokratijos atveju ir moko, kaip reikia nustelbti konfliktą, nesupratimą, skirtumą vardan agregatinės demokratijos procedūrinių siekinių. Agregatine demokratija Mouffe vadino valdžių ir biurokratijos pasidalijimo principu bei rinkimų ir kitų procedūrų būdu valdomą visuomenę, kur teisė susitarti, konsensusas perduodamas deleguotos valdžios atstovams, o ne yra realus alternatyvų dialogas. Taip atidedamas komunikacinis veiksmas ir sutarimo demokratija (*deliberative democracy*), kuri pakeičiama agregatinių konstruktvų atsakomybe. Tačiau Mouffe kritikuoja ir sutarimo demokratijos, kurią skirtingais būdais skatino Johnas Rawlsas ir Jürgenas Habermasas, pastebėdamas, kad sutarimo faktas dažnai neleidžia įgyvendinti ir skatinti tų siekinių, kurie dar nėra tinkamai verbalizuoti, tačiau yra esmingi visuomenės raidai. Tai turėtų kompensuoti agonistinis pliuralizmas (Mouffe 2000, p. 24) arba agoninė demokratija, kurią aš siesiu su alternatyviais simboliniais pasauliais ir jų skirtingais diskursais bei intencijomis.

Agregatinė demokratija mielai palaiko įvairiausias jos ideologiją atitinkančias tarnystės formas. Jos yra siejamos su savanoriška, kartais filantropine veikla, silpnojo tarnavimo nuostatomis ir paslaugų teikimo darbdaviui ar bendruomenei ideologija. O kritinis refleksyvumas, individuacija, kylanti iš daugelio interesų derinimo, iš kooperuotos komunikacijos, iš noro ir negalimybės bendradarbiauti kaip lygūs partneriai, yra šalinama kaip abejotina. Refleksyvusis kritiškumas ir atvirumas lenktyniavimui

(agoniškumui), alternatyvumui padeda patirti laisvo pasirinkimo ir tarnystės dramą, skatina įveikti (*Aufhebung*) tarnystės ir priklausomumo-kitam savimonę. Pagaliau kritinis refleksyvumas dera su kritiniu realizmu, pavyzdžiui, su kritinio realizmo literatūra, kuri skatina įvairiausių engimo, segregacijos, prievartos, paklusimo santykių demaskavimą ir kitokių gyvenimo formų, stilių siūlymą.

Hegelis mano, kad pono savaimingumo ir tarno priklausomumo kitam dialektinę santykį galima įveikti kritiškai pripažįstant jų abipuses sąmonių priklausomybes, jas suvokiant ir įveikiant aukštesniu sąmoningumu, pavyzdžiui, remiantis stoikais ar ankstyvosios krikščionybės idėjomis. Tačiau ši įveika niekaip neapibūdina gamybos ir darbo statuso pokyčių, kurie ir toliau reikalauja pono ir tarno santykio, o sąmonė tampa laisva-nuo-ir-kam tik meistriškų filosofinių samprotavimų aplinkoje. Todėl šiandien kritinis pono ir tarno priklausomybių bei jų paslėpimo būdų apmąstymas išlieka tiek pat svarbus, bet negali sekti Hegeliu, kuris nesvarstė simuliakrinės tarnystės be apibrėžto pono atvejo ar simuliakrinės lyderystės be tautos, klasės, partijos, pamąstymų. Hegelio *Dvasios fenomenologija* dialektiškai atskleidžia tik tampančios industrinė visuomenės, pirmiausia Vokietijoje, prieštaravimus, ir svarsto, kaip juos reikia įveikti, parodo raidą tam tikra sąmonės, bet ne darbo santykių, ne gamybos ir vartojimo kryptimi. Tačiau mašinų gamybos industrializacija, kurią apmąstė ir Hegelis, ir Marxas, mažai ką bendra turi su kūrybinių ir renginių industrijų veikla, lygiai kaip išalkusios darbininkų ir valstiečių masės mažai ką bendra turi su vis daugiau eikvojančia vartotojų visuomene.

Hegelis pono ir tarno dialektiką sprendžia pozityvios, t. y. žinančios dialektikos būdu: jam istorija jau įvyko, ji parodė savo logiką, ją atspindėjo filosofijos raida, todėl kalbėti apie esamus engimo ir prievartos pavidalus nėra būtina. Toks istorinis išankstinis žinojimas skatina polinkį totalinės socialinės inžinerijos sprendimams. Juk jei sprendimai jau žinomi, tereikia juos įgyvendinti, inkorporuoti. Jam nuo pat pradžių aiški visų prieštaravimų, taip pat pono ir tarno, raidos kryptis ir sąmonės įvykiai. O jei taip, tai istorijos vingiai gali ir turi būti žinomi ir partijoms bei jų lyderiams, kurie ir turi įgyvendinti istorijos dėsningumus. Kiekvienos partijos lyderis yra įsitikinęs, kad tik socializmas arba liberalizmas, arba konservatizmas, arba kuri kita ideologija išgelbės pasaulį. Juk ideologijos tikslas yra sujungti į vieną veiklią visumą visas sąvokas ir idealus, apie kuriuos kalbėjo Hegelis ir, iš dalies, Marxas.

Priešingai, negatyvioji dialektika, pirmiausia siejama su Adorno vardu, kalba apie apofatinę, t. y. nežinančią kritiką, kai jokia visuomenės ir sąmonės raidos kryptis nėra duota ir kai prieštaravimų gausa ir demaskavimo buvimas reiškia egzistencinio apsisprendimo neigimo akivaizdoje svarbą.

Šiandieninė lyderystės retorika sukuria pono ir tarno santykių buvimo iliuziją. Tačiau dažniausiai partijų, politinių sąjūdžių, kompanijų ir korporacijų samdyti ar spontaniškai iškelti lyderiai ne tik neįveikia realių prieštaravimų, bet paslepia įvairiausias tarpusavio priklausomybes ir skaudžius santykius. Šis prievartos ir žeminimo,

engimo slėpimas turi tam tikrą schemą, kuri dažniausiai yra susijusi arba su vartojimo teisėmis ir laisvėmis, arba su pasiaukojimo ir tarnystės kokiems nors idealams svarba. Lyderystė paslepia naujuosius anoniminius, sisteminius ponus, sutampančius su akcininkų valdomomis korporacijomis, vertybinių popierių ir juos valdančių bankų veikimo sistema, su biurokratišku valstybės sukauptų išteklių persikirstymu, su vartojimo ir įtikinėjimų sistemų prievarta. O naivūs reklaminiai lyderystės naratyvai pašalina dialektiką iš diskusijų rato. Tokiu atveju vietoj to, kad vadovas ir lyderis įveiktų pono betarpiško savaimingumo ir tarno priklausomybės nuo kito nuostatas, tik pagilina priklausomumo ryšius, jų neįveikia, nepabrėžia prieštaravimo bei įvairovės ir neskatina keisti žmonių savivaldos, santvarkos.

Žinoma, išskydusios ideologijos partijos su jų iškeltais simuliakriniais lyderiais – spindinčiais herojais – neturi nieko bendra su XIX a. partijomis, kurioms šis pono ir tarno santykis ir misija jį spręsti dar buvo svarbi. Bet tai nereiškia, kad simuliakrinė lyderystė ir jos kaukes produkuojančios industrijos yra savaiminis blogis, o veikia nauja tikrovė, kuriai reikšminga yra kita dialektika, kita revoliucija. Teigimas, kad reikėtų koku nors būdu pašalinti simuliakrinę lyderystę, spektaklišką tarnystę ir demaskuoti visus apgavikus, ponus, jų slaptą suokalbį yra ne tik nesveiko konspiracijos sindromo produktas, bet ir nerealistiška, su dabartimi nesusijusi, beprasmiška užduotis.

Vadovų ir lyderių kursai bei susijusių knygų pasiūla tarsi magija užvaldė daugelio žmonių galvas, pakeisdama senąsias diskusijas apie talentus ir genijus, princus ir valdovus. Savaiame toks pakeitimas nėra laikytinas falsifikacija, o įvairiausių žaidybinių lyderystės modelių kūrimu, kaip kad buvo kuriami herojaus, genijaus, šlovingo didiko ir kiti elgesio modeliai. Šie pavyzdžiai yra svarbus kognityvinis žaidybinis lyderio apsisprendimo veiksnys, jo esminis savimonės elementas. Tačiau susitelkus svarstyti tik lyderystės pavyzdžius ir jų kognityvines funkcijas nuvainikuota liktų šias kaukes gaminantį meistrystę ir šiuos pavyzdžius bei simuliacijos praktikas dauginančios industrijos.

Nediskutuojamas meistrystės ir lyderystės santykis supainioja lyderystės konceptą, daro jį mažiau suvokiamą, magišką. Tokiu atveju lyderis ne tik kad nevirsta ponu, bet dažnai ir paverčiamas kokios nors organizacijos, darbdavio tarnu ir visai ne simuliakrinu, o išnaudojamu ir kontroliuojamu. Laisvi santykiai remiasi ne darbdavyste, o kvietimu meistriškai ką nors atlikti. Pati savaiame darbo davimo procedūra iš karto numano ne dovanojimo, o tarnystės, t. y. prašytojo, nuolankaus funkcijų atlikėjo nuostatą. Kai lyderiai pakviečiami dirbti, kai kokia nors įmonė, įstaiga juos įdarbina, atsiskleidžia visa jų esmė: vesti partijos narius į rinkimus, darbininkus – vykdyti naujos užduoties ir kartu negebėjimas atlikti svarbių organizacinių ir viešųjų sprendimų dėl meistrystės šiose sferose stokos. Ir nors minios iškelti lyderiai kartais gali virsti jos vadais ir vesti į 1848 m. Tautų pavasario kovas ar į 1871 m. Paryžiaus komunos barikadas, šiandieniniai valdančiųjų samdyti ar išugdyti naujieji lyderiai veda paskui partijas, kompanijas ir korporacijas, užtikrindami sėkmingą šiuolaikinių režimų raidą ir vartotojų būties užmarštį. O šias jų veiklas padeda organizuoti, nukreipti, stabdyti

ir keisti savo reikalų meistrai ir jų tinklai, realūs situacijos valdytojai. Tačiau ir jie stokoja galios, turint omenyje, kad visados išlieka personalizuoti ar anoniminiai ponai, diktuojantys pagrindines žaidimo taisykles ir sąlygas. Pagaliau meistrų komunikaciniai tinklai, o ne lyderiai ir juo labiau ne masės, geba ir realiai keisti situacijas, ir pasipriešinti anoniminio finansinio ar kitokio kapitalo spaudimui.

Pono ir tarno dialektika aprėpia šio santykio pašalinimą, paslėpimą, falsifikuojant problemą ir išaukštinant lyderystę bei tarnystę. Ši dialektika nėra vien tik teorinis svarstymas ir rodo, kaip moderni pono ir tarno santykio problema yra sprendžiama įgalinant kasdienybės revoliuciją arba maištą, jų įgalinamą laisvę-kam ir atveriamas alternatyvas, naujas situacijas bei kitus simbolinius pasaulius kuriančius meistrus. O tai reiškia, kad būtina atskleisti įtampas tarp lyderio ir meistro, parodyti anoniminių ponystės formų ir viešųjų tarnystės pavidalų opozicijas, įvardyti jų raidą negatyvios dialektikos požiūriu.

Kiekvienas meistras yra pakankamai iracionalus anapus savo ekspertavimo srities ir gebėjimų rato. Todėl ir jam įveikti šį globaliojo anoniminio kapitalo bei jį valdančių asmenų grupių spaudimą yra sunku, ir nedaugelis meistrų yra pasiryžę naujų simbolinių pasaulių kūrimui, kelionėms jais, asmenybės transgresijai, kasdieniam naujų situacijų organizavimui. Tam reikalingas ypatingas meistro sąmoningumas, susijęs ir su subjekto dividualumo suvokimu (sekant Gilles'io Deleuze'o dividualumo, t. y. asmenybės dalumo koncepcija), ir su komunikacinio veiksmo (Habermaso įžvalga) bei viešo proto (Richardo Rorty prasme) vaidmens įsisąmoninimu. Nė vienas iš šių veiksmų neturi nieko bendra su Hegelio ar Marxo pasiūlytais panašios problemos sprendimais.

Hegelio dialektika siekia rasti sintezę, kuri įveikia ją įgalinusių tezę ir antitezę. Tačiau jis mažiausia dėmesio skyrė dramatiškumui, tragiškumui ar priešybių dramatos komiškumui apmąstyti, laikė tai šalutinėmis estetikos kategorijomis. Priešingai, Sartre'as ir Adorno patyrimo dramatiškumą, tragiškumą ar komiškumą iškelia į žmogaus gyvenimo centrą. Jiems turi vertę ne susipriešinimo naikinimas, kuriant naujas santykių formas, o santykių ir suvokimo trajektorijos, atveriančios įvairovę, įtampas, kurios įgalina raidą. Susipriešinimo įveika galiausiai sukuria, įteisina tapatybes, o ne skirtumus, to paties, o ne kitybės ideologiją. Atvirkščiai, nuolatinis kritiškumas (Sartre'as) arba pabrėžiama neigimo procedūra (Adorno) ne tik užlaiko ir įgalina priešybes, be kurių jokia tragedija ir esmingas būties suvokimas būtų negalimas, bet ir atveria bei įteisina įvairovę, heterogeniškumą, įvairiausias hibridines organizacijas ir kultūras. Be šios įvairovės, jos šaknyne (pasinaudojant Deleuze'o palyginimu) nėra aiški meistro veiklų kryptis, nesuprantama naujų situacijų kūrimo strategija, kasdienybės revoliucijų prielaidos, alternatyvų ieškojimo taktika.

Istorijoje meistras buvo laikomas ne tik ir ne tiek gabiu amatininku, o daugelio veiksmų žinovu, asmeniu, kuris dalis sujungia į visumą, kuris iš medžio ir geležies pastato laivą. Jis buvo ir lieka ypatingu veiklų, pasaulio statymo paslapčių žinovu ir

darbų vykdytoju vienu metu, taip pat savo cecho, grupės pameistrių ir darbininkų vadovu, mokytoju, pavyzdžiu kitiems. Toks didis Renesanso meistras buvo, pavyzdžiui, architektas Leonas Alberti, suvokęs ne tik statybos paslaptis, ne tik perspektyvos dėsnius, bet ir aprašęs pasaulio statymo teoriją. Meistro ir darbininko darbas skiriasi iš esmės. Meistras yra organizatorius, kūrėjas, viso proceso atrama, ašis, be kurios nei gamyba, nei gamybiniai santykiai yra netvarūs. O darbininkas yra prašytojas, savo jėgos ir laiko pardavėjas, funkcijų vykdytojas, kurio pareiga nuolatos paklusti ir atlikti, kas jam pavesta. Dažnai meistras turi išplėtotus perkeliamuosius gebėjimus ir yra išradingas kurdamas naujas gamybos, industrines aplinkas. Jis pats yra industrijos variklis ir tikslas, suprantantis savo vertę ir gebantis vertinti pasaulį. Tačiau jį nustelbia pono ir tarno dialogo negalimybė, pono negebėjimas aprašyti to, kaip sukuriamos visumos, ir iš tarnų pusės – nesuvokimas, kaip tos visumos yra susietos su idėja.

Darbininkas yra Sizifas, nuolatos ridenantis neužridenamą akmenį į kalną be kaltės jausmo, be paaiškinamo dievų nuosprendžio... Bukinanti beprasmybė persmelkia jo sielą, o gelbėjimosi priemonės siūlo šiuolaikinio vartojimo lyderiai, kas dieną itin kinėjantys darbininką užpildyti laisvalaikį pareiga pirkti tai, kas atneš naudą ponui. Priešingai, meistrystė išlaisvina darbininką ne taip, kaip revoliucija ir minios vedliai, o įgalina kitokį santykį su būtimi, irlaisvina ne mases, o asmenis. Laisvina tyliai, vieną po kito, kasdien įgalindama būčiai...

Šiandien pasaulyje renkami žymiausi pasaulio įvairių muzikinių instrumentų gamybos meistrai, garsiausi muzikantai, kino kūrėjai, operatoriai ir režisieriai... Kino režisierius yra dar vienas pavyzdys, kuris kartu suderina rašytojo, skaitytojo, organizatoriaus, operatoriaus ir kt. gebėjimus, to pavyzdžiai – Davidas Lynchas, Larsas von Trieras ir kt. Daugelis režisierių vengia vartoti vardą *genijus* arba jį suteikia, kai kalbama apie išskirtinę, pačią aukščiausią, dievišką meistrystę: tokiais laikomi Paganini, Mozartas, Salvadoras Dali, Picasso...

Nūdien vietoj šarlatanų gaminamų meilės eliksyrų taip pat sėkmingai prekiaujama arba pigiai ezoterikai prilygstančiais patarimais vadovams ir lyderiams, arba dar apibendrinimų lūkuriuojančiais, neretai pamokslaujančiais atvejų aprašymais (tokiais priskirčiau Niujorko miesto mero Rudolpho Giuliani knygą *Lyderis* (2006)). Tik vadovams dažniau skiriami racionalūs patarimai dėl administravimo tvarkos ir institucijų galios, o lyderiams – psichologiniai, moraliniai ar popkultūriniai ženklai, dėl kurių jų populiarumas ir patrauklumas turėtų nepaprastai užaugti. Bet, kalbant apie vadybą, taip pat rasime begalę maginių, absurdiškų, atsitiktinių patarimų, ką, pavyzdžiui, liudija Richardas Farsonas savo knygoje *Absurdo vadyba*:

Tačiau vadybininkai tebesiuntinėjami iš vienos madingos mokymų programos į kitą, nes įmonės pasiduoda vis naujoms srovėms, naujiems vadybos apibrėžimams, naujiems motyvaciniais šūkiams. Prieš daugelį metų kalbėjome apie „vadovavimą“, paskui šalia pasirodė „moralė“, vėliau „motyvacija“, paskui „bendravimas“, paskui „kultūra“, paskui „kokybė“, paskui „tobulybė“, paskui „chaosas“, o galiausiai – ir vėl „vadovavimas“. Pakeliui buvome

apsvaityti tokiais naujadarais kaip „nulinis trūkumas“, „tikslinga vadyba“, „kokybės ratai“, „VKV“ (visuomenės kokybės vadyba), „paradigmos perkėlimas“ ir „pertvarka“ .

(Farson 2004, p. 15)

Naujieji patrauklumo eliksyrai lyderiams, vadovams parduodami ne buteliukuose, o knygoje ir auditorijose. Anksčiau sukčiai, gerai ištyrę pirkėjų reakcijas, savo maginiais užpilaiis prekiaavo turguje ar atokiose dirbtuvėse, o dabar lyderystės lašus žavesio ištroškusiems studentams metodiškai lašina kolegijų ir universitetų auditorijose. Kartais tarp žolių burtininkų atsirasdavo vienas kitas tikras žolių ekstraktų ir aliejų meistras, kurio mikstūros padėdavo daugeliui žmonių, bet taip ir nedovanodavo amžino proto ir meilės. Toks buvo alchemikas Paracelsas. Šiandien kai kuriems lyderystės pardavėjams taip pat pavyksta sukurti vieną ar kitą patarimą, kuris lengviau padeda susikalbėti bent jau su artimaisiais. Bet dažniau susiduriame su karnavalinėmis apgavystėmis. Pavyzdžiui, mokoma lyderystės lavinant debatų gebėjimus. Tie jau tikrai tampa rėkiančiais juokdariais ir chamais, pseudopranašais iki patiria pamokančių dramų ir įgyja skaudžios patirties. Nors vienam kitam šių polemikų paskatintam charizmatikui tai gali tapti didžiojo mesijo skelbimo pradžia, kaip tai atsitiko su aistringiu Girolamo Savonarola, išėjusiu į miesto aikštę pasmerkti visų puolusiųjų. Galų gale nemokantiems kalbėti – tai gera proga lavinti savo įgūdžius, bet jokių būdu ne lyderystę.

Visi šie dangaus ir požemio gyventojus gąsdinantieji nedaug ką turi bendra su kontroversiškais socialiniais santykiais, žmogaus nuolatiniu buvimu prieštaravimų ir solidarumų apsuptyje, kintant patirčiai ir sąlygoms. Priešingai, kad ir kiek naivūs šiandien atrodytų Hegelio ar Marxo samprotavimai apie pono bei tarno dialektiką ir bandymai spręsti problemą aptariant sąmonės bei visuomenės raidos galimybes, jos vis dėlto palieka galimybę diskutuoti klausimą iš esmės. Tačiau nežiūrint skepticizmo, nukreipto į šiuolaikines lyderystės studijas, verta atkreipti ir pozityvų dėmesį į jose išdėstytus sprendimų bei elgesio modelius ir begalybės empirinių atvejų aprašymus, kurie gali būti medžiaga negatyviosios dialektikos svarstymams ir lyderystės modelių kritikai.

Meistrystės, lyderystės ir sekėjų socialiniai ir ekonominiai santykiai yra sudėtingi, nevienareikšmiški, ypač jei aptariame šiuolaikinę pono ir tarno dialektiką, paslėptą ir tarpininkaujama pramogų industrijos. Vis dėlto, be meistrų ir lyderių, be fanų grupių, scenoje dar dalyvauja nemažai samdomų darbuotojų, kurie užtikrina viso šio spektaklio reprodukciją, jo pelningumą, kartais pridėtinio, kitą kartą – simbolinio kapitalo kaupimą. Be jų darbo nebūtų galima jokia civilizacijos reprodukcija, tačiau kartu jie savo veiklų beprasmybe nuolatos turi konkuruoti su vis labiau tobulėjančiomis mašinomis, kurios galutinai demistifikuoja paprastas reprodukcinės veiklas, kaip įžeidžiančias žmogaus orumą ir sulyginančias jį su mechaniniais ar kibernetiniais pakaitalais. Be to, dar yra įvairios prižiūrinčios ir vaidmenis laiduojančios institucijos, savo subjektus formuojančios nebylios disciplinos ir režimai, archeologiniai žinių klodai, įvairios gyvenimo situacijos ir atsitiktinumai.

Neretai lyderis, užuot paniręs į savo priešybių rato suvoktį ir įvertinęs sudėtingų santykių atveriamas galimybes, pasiduoda minios diktatui, su malonumu užgniauždamas ir slopindamas vidinę laivę ir pakludamas tariamai tautos, liaudies valiai. Justinas Marcinkevičius dramoje „Mindaugas“ karaliaus lūpomis sako:

Ar aš prašiau juos garbinti mane?
 Ar aš liepiau? Ar įsakiau? Ak žmonės!
 Jūs norite mane matyti tokį,
 Kokio aš pats savęs matyt nenoriu.
 Vadinasi, aš privalau toks būti.

(Marcinkevičius 1978, p. 29)

Posakis „aš toks nenoriu būti, bet jūs norite, vadinasi, aš privalau...“ yra klasikinis fetišistinio išsižadėjimo gestas, tik šiuo atveju fetišu paverčiama tariama tautos ar liaudies, partijos ar klasės dvasia. Marcinkevičiaus vaizduojamas Mindaugas savęs išsižada pasiaukodamas tariamai „tautos dvasiai“. Kita vertus, šis tautos vaizdas, šis totemas ar net fetišas yra geidžiamas ir nutylimas savo paties veidrodinis atspindys. Žmonės, kurie nori valdovą „tokį“ matyti, neegzistuoja, tai nėra realių socialinių santykių, visų jų pono ir tarno priklausomybių, diskusija, o naivusis realizmas, kuris mano, kad tai, ką matau – yra. Panašaus pobūdžio pakeistinis mąstymas yra tipiškas daugeiui valstybės lyderių, jei tik jie stokoja kritinės, dialektinės savimonės.

Priešingai lyderiui, meistras dažniau yra savo ribotumą ir gebėjimus, savo skonį ir protą suvokiantis žmogus, o lyderis neretai praranda kritinį santykį su buvimu čia (*Dasein*). Tikrasis lyderis nėra Martino Heideggerio išsamiai aprašytas *Das Man* (štai tai), nėra minios dalis, bet vis dėlto minia interpeliuoja jį kaip savo subjektą-vadą, kas suteikia lyderiui galimybę ne jausti po kojomis mirtingojo žemę, vingiuojantį prieštarų santykių taką, o pasinerti į šlovinimą ar į vieno ar kito pasakojimo apie lyderystę atstovavimą.

Vis dėlto vadovavimą, lyderystę ir meistrystę nelengva atskirti, ir racionalaus bei iracionalaus autoriteto skirtis, apie kurią plačiai rašė Erichas Frommas, nedaug padeda. Be apčiuopiamų tikro meistro rakandų, pvz., muzikos instrumentų, kompiuterių, gamyklos cecho įrangos ir t. t., dar egzistuoja įvairiausi socialiniai politiniai laukai ir galios, kuriuos sunku ar neįmanoma pamatuoti daiktais, kurie nėra tiesiogiai matomi ar apčiuopiami, bet kurių įtaka visuomenės raidai yra didžiulė. Tokių socialinių santykių meistrais ilgainiui tampa mokytojai, karininkai, įvairių būrelių, sueigu, klubų organizatoriai. Socialiniai, kultūriniai, politiniai, ekonominiai santykiai ir procesai numano kitokią meistrystę, kurios negalima pamatuoti instrumentiniu valdymu, t. y. amatininkystės kanonais. Gebėjimais meistriškai kalbėti, įtikinti, įkvėpti žmones yra būtina propagandos, reklamos, viešųjų ryšių meistrų veiklos dalis. Jie turi puikiai išmanyti retorikos, ikonografijos ypatumus, kaip ir muzikai – harmoniją ir tonalumus.

Tačiau ir šie socialiniai santykiai bei gebėjimai dar pakankamai nepaaiškina lyderystės ir meistrystės santykio. Nepaaiškinamumas yra susijęs su galios fenomenu.

Juk ne kiekviena muzika įkvepia ir ne kiekvienas žodis mobilizuoja, ne kiekvienas gestas nukreipia dideles mases svarbiems darbams ar ypatingoms būsenoms. Galia kyla ne iš ženklų ir ne iš jų derinio, antraip mes vėl ieškotume basilisko mikstūros lyderystei ar drakono kraujo nemariai šlovei. Galios, sutarkime, nelaikysime jėga, priskirdami žodžiui *jėga* pamatuojamus, kiekybinius fizinius dydžius, o galiai – kokybinius psichinius. Juk muzikos galia slypi ne skaitmenimis matuojamose natose ir taktuose, ne atlikėjo raumenyse ir stygos įtemptume, nors visa tai yra svarbūs, lemiantys dalykai. Muzikos galia slypi gebėjime patirti estetines idėjas klausantis atliekamų garsų ir sąskambių kompozicijos ir tiesiogiai priklauso nuo mūsų psichikos, energetikos, mąstymo, emocijų. Skirtis tarp galios ir jėgos yra svarbi, kai apibūdiname diskurso galią, kuri kyla veikiau iš eros, tanatos, iš maišto prieš tvarką, iš estetiškos, socialinės ar politinės idėjų pagavos, bet ne iš paties pranešimo. Žinoma, muzikos ar diskurso galia yra veikiamą socialinių santykių, kultūrinio horizontų, asmeninių lūkesčių, politinės situacijos... viso to, ką Jūrgenas Habermasas, smarkiai koreguojamas Edmunda Husserlį, vadino gyvenamuoju pasauliu.

Galija pasirodo ne fiziniu, o psichiniu pavidalu, neatsiejamai susijusiu su socialiniais, kultūriniais, ekonominiais, komunikaciniais, kooperacijos veiksniais. Šiai galiai aptarti šiulaikinė sociologija, socialinė antropologija naudoja *socialinio* ar *politinio lauko*, *arenos*, *proceso*, *veiksno*, *konflikto*, *simbolinės organizacijos* ir kitas sąvokas. Pavyzdžiui, *politinio lauko* sąvoka, kaip ir fizikoje, vartojama norint išvengti nuorodos į mechaninį poveikį, griežtą determinizmą; siekiama aprašyti tam tikras būsenas dėl įvairių jėgų sąveikų apibrėžtoje erdvėje. Dar daugiau, manoma, kad šios galios (ekonominės, informacinės, kultūrinės) formuoja savitą erdvėlaikį. Įtampa, atsirandanti tarp dviejų oficialių ar pagrindinių institucijų, turinčių skirtingo politinio charakterio galių ir jomis bandančių paveikti vieną ir tą pačią žmonių grupę, sukuria specifinį politinį lauką. *Meistru* paprastai vadinamas asmuo, ne tik išmanantis konkretaus lauko veikimą, bet ir gebantis veikti šį lauką sukuriančias galias, įtampas: tuo pasižymi įgudę diplomatai, konfliktų psichologai, didieji muzikai ir sportininkai ir t. t. Meistrai geba paversti šias įtampas ir laukus masių mobilizacija, koviniu ar darbo pakilimu, vartotojų susižavėjimu, moka, žinodami šias progas, prikaustyti daugelio dėmesį ir įtikinti vienomis ar kitomis vertybėmis, vieno ar kito žmogaus populiarumu, jo žvaigždės valanda. O lyderis arba paklūsta šiai meistro manipuliacijai ir tampa jo marionete (kas tikras lyderis?), arba koku nors būdu sprendžia savo ir kitų laisvės ir gyvenimo prasmės, o ne įmonės, ne instrumento ar sąlygos problemą.

Literatūra

- Berlin, Isaah. 1995. *Vienovė ir įvairovė: Žvilgsniai į idėjų istoriją*. Vilnius: Amžius.
- Butler, Judith. 1997. *The Psychic Life of Power. Theories in Subjection*. Stanford University Press.
- Debord, Guy. 2006. *Spektaklio visuomenė*. Kaunas: Kitos knygos.

- Farson, Richard. 2004. *Absurdo vadyba: vadovavimo paradoksai*. Vilnius: Tyto alba.
- Fromm, Erich. 2005. *Turėti ar būti*. Kaunas: Verba Vera.
- Giuliani, Rudolph William. 2006. *Lyderis*. Vilnius: Eugrimas.
- Habermas, Jürgen. 2002. *Modernybės filosofinis diskursas*. Vilnius: Alma littera.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1997. *Dvasios fenomenologija*. Vilnius: Pradai.
- Hu, Jintao. 2011. Speech at CPC Anniversary Gathering. GOV.cn. Friday, July 1, 2011. – http://www.gov.cn/english/2011-07/01/content_1897641.htm
- Kristeva, Julia. 2003. *Maišto prasmė ir beprasmybė*. Vilnius: Charibdė.
- Кожев, Александр. 2007. *Понятие власти*. Москва: Праксис.
- Lietuvių kalbos žodynas. 1966. T. 7. Vilnius: Mintis.
- Marcinkevičius, Justinas. 1978. *Mindaugas. Mažvydas. Katedra. Draminė trilogija*. Vilnius: Vaga.
- Mažeikis, Gintautas. 2007. *Kompetencijų ugdymo sistema taikant kooperuotų studijų metodą : mokymosi tarnaujant bendruomenėms (service learning) adaptacija Lietuvoje*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Mouffe, Ch. 2000. *Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism*. Vienna: Institute for Advanced Studies.
- Vandzinskaitė, Deivida. 2011. *Mokymosi tarnaujant bendruomenei sociokultūrinė adaptacija Lietuvos universitete*. Daktaro disertacija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Po pono ir tarno [After Master and Servant]: The Dialectic of Leadership and Service

Summary

Keywords: leadership, service, mastery, dialectics, subjection, nihilism, freedom-from, freedom-for

The article presents the “Introduction” to the monograph *Po pono ir tarno [After Master and Servant]*. The contemporary conception of a leader arises from the phenomenon of a leader of masses and is adapted to consumer society. The modern understanding of servitude, no less manipulated, conceals operational relationships and dependence on commercial companies and public ventures. Ideas of leadership and servitude, adapted to a visual society, misrepresent the antagonistic dialectic of the relationship between master and servant and the conscious discussion about freedom-from and freedom-for. With this in mind, social and consensus engineering, together with other persuasive techniques, are utilized. In the “Introduction,” freedom-from is discussed in light of existential and nihilistic philosophies in consort with the maximal possibility of de-subjection and decentralization of the subject. Meanwhile, freedom-for is defined with regard to labor, where creativity and the idea of everyday revolution plays an important role.